

Dudás Mária
A BOLGÁR NYELV

A bolgár irodalmi nyelv korszakai

A bolgár irodalmi nyelv a IX – XVIII. században

A bolgár irodalmi nyelv a XVIII. század végétől 1824-ig

A bolgár irodalmi nyelv a XIX. század második negyedében

A bolgár irodalmi nyelv a XIX. század harmadik negyedében

A Plovdivi iskola

A Tárnovoi iskola

A Karavelovi iskola

A Drinovi iskola

A bolgár irodalmi nyelv Bulgária felszabadulásától a XX. század elejéig

A bolgár irodalmi nyelv a XX. század elején

A mai bolgár irodalmi nyelv

Ajánlott szakirodalom

A fejlett bolgár irodalmi nyelv Bulgária hivatalos nyelve. A több mint 9 milliót kitevő lakosság 90%-nak anyanyelve. Bolgár nyelvű kisebbség él még Görögországban, Izraelben, Kanadában, Macedóniában, Moldáviában, Romániában, az Amerikai Egyesült Államokban, Szerbia-Montenegróban, Törökországban, Ukrajnában, Magyarországon és Oroszországban.

A bolgár nyelv a szláv nyelvek déli ágához tartozik. Nevét az első bolgár államot a VI. század végén alapító később elszlávosodott bolgár-törököktől kapta. A bolgár nyelvet cirill betűkkel írják.

A bolgár irodalmi nyelv korszakai

A bolgár irodalmi nyelv történeti fejlődésében négy korszakot különböztetünk meg:

1. az írásbeliség előtti időszak (kezdetektől a IX századig)
2. az óbolgár időszak (IX – XII század)
3. a középbolgár időszak (XIII – XIV század)
4. az újbolgár időszak (XV századtól napjainkig).

Ez a négy korszak képezi az átmenetet az óbolgár nyelvből az újbolgár nyelvbe. Ez az átmeneti időszak tükrözi a szintetikus bolgár nyelv analitikussá válását. Ebben az időszakban jelennek meg az első beszélt bolgár nyelven íródott kéziratok, amelyeket damaszkin köteteknek nevezünk. Annak ellenére, hogy a damaszkin irodalom nyelvezete nem felel meg az irodalmi nyelv normatívájának, jelentős szerepet játszik a bolgár történeti nyelvtanban.

Az újbolgár nyelv időszakában a következő korszakokat különböztetjük meg:

1. Az újbolgár nyelven íródott első kéziratok megjelenése a XVIII század második felétől a XIX század első negyedéig. A korszakot Paisij Hilendarski 1762-ben íródott *История славеноболгарская* (A szláv bolgárok története) című könyvétől dr. P. Beron 1824-ben megjelent *Буквар с различни поучения*, ismertebb nevén *Рибен буквар* (Halas ábécé) című tankönyvéig számítjuk.

Ebben a korszakban alkotnak az újbolgár nyelv megalapozói: Paisij Hilendarski, Sofronij Vračanski, Joakim Kărčovski, Kirl Pejčinovič. Műveik nyelvezetében keverednek a keleti és a nyugati dialektusok jellemzői, valamint a tradicionális bolgár és az egyházi szláv nyelv jellemzői. A korszak legkiemelkedőbb jellemzője, hogy megszületik az irodalmi nyelv kialakításának gondolata a beszélt népi nyelvből. Ez az alapvető teoretikus állítás már Beron tankönyvében megtalálható, amelyben kísérletet tesz a tudományos stílus megteremtésére.

2. Az újbolgár irodalmi nyelv kialakulásának kezdeti korszaka. Ez a korszak a XIX század második negyede, a *Рибен буквар* (Halas ábécé) megjelenésétől a Krími háborúig tart. Ezalatt a 25-30 év alatt kibővül az irodalmi nyelv szerepe. Nyelvtan-, történelem-, földrajztankönyvek, valamint különböző tartalmú irodalomgyűjtemények jelennek meg. Ezen kívül megjelennek az első újságok és folyóiratok: „*Любословие*”, „*Български орел*”, „*Цариградски вестник*”. Lefordítanak és bolgárosítanak sok külföldi szépirodalmi művet, a bolgár nyelv folyamatosan átveszi a görög nyelv szerepét az iskolában és a templomban egyaránt.

3. Az újbolgár irodalmi nyelv kialakulásának korszaka. A korszak a Krími háborútól Bulgária török uralom alóli felszabadulásáig tart. Ez a XIX század harmadik negyede, ebben az időszakban a török elleni felszabadító harcok voltak a jellemzők. Bolgár szépirodalmi művek jelennek meg, fejlődik a publicisztika, a tudományos irodalom. Helyesírási és kiejtési kérdések merülnek fel, amelyekre sürgősen választ kell találni, szükségessé válik az irodalmi nyelv kodifikálása. Nyelvi iskolák jönnek létre, céljuk a fontos és vitatott kérdések megoldása.

4. Az újbolgár irodalmi nyelv török uralom alóli felszabadulástól a XIX század végéig tartó korszaka. Ebben a korszakban kodifikálódik a bolgár nyelv, hozzájárult ehhez a bolgár

állam, a bolgár intézményrendszer kialakulása. Ez a bolgár kulturális élet és az oktatás centralizálódásához vezet. 1899-ben elfogadják az első közös helyesírást, ezzel megteremtik a már elfogadott normák betartásának lehetőségét.

5. Az újbolgár irodalmi nyelv XX század elejétől 1944. szeptember 9-ig tartó korszaka. Az irodalmi nyelvnek meg kell felelnie a kialakuló új szféráknak, megjelenik a rádió, a mozi. Ezzel együtt új problémák is felmerülnek lexikai, terminológiai és stilisztikai szinten. Nagyobb szerephez jut a beszélt irodalmi nyelv.

6. Az újbolgár irodalmi nyelv fejlődése 1944. szeptember 9. után. A nyelv normatív rendszerének megerősítése jellemző a korszakra.

A bolgár irodalmi nyelv a IX – XVIII században

A IX században Cirill, Metód és tanítványaik megalkotják a szláv és a bolgár írásbeliség alapjait. A IX század második felében megjelenik az első szláv irodalmi nyelv – az óbolgár nyelv. Cirill a moráviai küldetésének előkészülete során létrehozza az első szláv ábécét, a glagolita ábécét, valamint lefordítja az *Изборно евангелие*-t görög nyelvről bolgárra. Ez az első alkalom, hogy evangéliumi szöveget nem egyházi nyelvre fordítottak le, és ezzel mindenki számára elérhetővé és érthetővé tették.

Cirill és Metód tanítványainak Bulgáriába érkezése (886) lehetővé teszi az írásbeliség kialakulását az országban. A bolgár uralkodók biztosítják az intenzív szellemi élet fejlődését. Az irodalmi élet változatos képet mutat ebben az időszakban: másolják első fordításokat, újabb fordítások születnek, szöveggyűjtemények keletkeznek és eredeti műveket alkotnak. A XIV században már nem csak az egyházi szertartásokkal kapcsolatos művek íródnak. Ebből az időszakból származik a *Манасиева хроника* (Manasieva krónika) és a *Бдинският сборник* (Bdinski gyűjtemény) fordítása. Változatos a művek tematikája, történelmi és tudományos témájú szövegek is jelennek meg. Az óbolgár nyelv kutatásához kiemelkedő forrásokat jelentenek a kanonikus témájú könyvek, Kliment Ohridski prédikációi, Konstantin Preslavski: *Азбучна молитва*, Ćernorizec Hrabăr: *Сказание за буквите*, Prezviter Kozma: *Беседа против богомилите*, Joan Ekzarh: *Шестоднев*, *Небеса*, valamint a tarnovoi iskola tanítványainak Patriarh Evtimij, Grigorij Camblak, Joasaf Bdinski művei.

A IX – XI században az óbolgár írott nyelvre jellemző volt a szoros kapcsolat a beszélt nyelvvel. A fordítói és írói tevékenységek terjedésével az óbolgár nyelv használata szélesedett, a különböző dialektusok sajátosságai megjelennek az irodalmi nyelvben is.

Rövid idő alatt az óbolgár nyelv fejlett irodalmi nyelvvé válik, változatos szókinccsel, szinonimákkal és mondattani szerkezetekkel. A Preslavi központ és a Tarnovoi iskola

tevékenysége nagyban hozzájárul a nyelv fejlődéséhez. Kezdetben élénken elkülönülnek a beszélt nyelvi és az írott nyelvi sajátosságok, de az óbolgár irodalmi nyelvre jellemző a változatosság, mind az írott, mind a beszélt nyelv kifejező eszközeit felhasználja a szövegekben.

Az óbolgár irodalmi nyelv a legtöbb társadalmi rétegben elterjed. Cirill és Metód tanítványai tevékenységüket a Bolgár állam megalakulása után kezdik meg. Ezzel nagyban hozzájárulnak a bolgár nemzet és a bolgár nyelv megszilárdulásához.

Nemzetközi szerepe is volt az óbolgár irodalmi nyelvnek. Az óbolgár nyelv irodalmi nyelv szerepét tölti be Moráviában és Pannóniában, hatással van több szláv nyelvre is. Az óbolgár nyelven íródott egyházi irodalom és az óbolgár szerzők művei Oroszországban, Szerbiában és Moldáviában is elterjednek. A kereszténység felvétele a Kijevi Ruszban (988) bolgár könyvekkel és bolgár írásbeliséggel történik.

Kezdetben az óbolgár nyelv alig tér el a beszélt nyelvtől. A különbség az írott és a beszélt nyelv között jelentéktelen. Később a beszélt nyelvben jelentős nyelvtani és fonetikai változások alakulnak ki, így lassan eltávolodik az írott nyelvtől. A változó beszélt nyelv hatására a másolók elkezdenek eltérni az eredeti szövegektől, és ezzel megsértik az irodalmi nyelvi és helyesírási normákat. Idővel a különböző iskolák nyelvezete egyre nagyobb eltéréseket mutatnak.

A XIV században a Tárnovoi iskola Patriarh Evtimij vezetésével nyelvi reformot visz végbe. Az iskola tanítványai arra törekszenek, hogy közelebb hozzák a beszélt és az írott nyelvet, a beszélt szókincset és nyelvi szerkezeteket az óbolgár irodalmi nyelvhez. Bevezetik az archaikus nyelvi formákat, az eseteket, a melléknévi igeneveket és a főnévi igenevet. Patriarh Evtimij és tanítványai változatos, de bonyolult és nehéz stílust alkalmaznak.

Az irodalmi nyelv lerögzítése és a helyesírás egységesítése a XIV században vitathatatlanul a bolgár irodalmi nyelv történetének jelentős pillanata. Patriarh Evtimij reformjának volt azonban konzervatív oldala is: az irodalmi nyelv és a helyesírás archaizálása, az irodalmi nyelv mesterséges eltávolítása a beszélt nyelvtől olyan régies nyelvi eszközökkel, amelyek ekkor már nem fordultak elő a beszélt nyelvben. A beszélt és írott nyelv közötti különbség a XIV század végén volt a legnagyobb.

A XV században jelentős változások történnek a bolgár társadalmi, politikai és kulturális életben. Bulgária a török uralom alá kerülésével elveszíti a politikai, gazdasági és nemzeti függetlenségét. A IX – XIV században elért kulturális fejlődés véget ér, lerombolják az iskolákat, a nyelvészeti központokat és a kolostorokat, megsemmisül a bolgár irodalom nagy része. Patriarh Evtimij tanítványai örökre elhagyják hazájukat, azért hogy folytathassák a

Tárnovoi iskola hagyományait. A bolgár irodalom jelentős részét Szerbiába, Moldáviába és Oroszországba viszik, mivel ott intenzívebb a kulturális élet.

Bulgáriában a bolgár nyelv szerepe jelentősen csökken, már nem az ország hivatalos nyelve. Az egyházi szertartások nyelvét egyre inkább a görög nyelv veszi át. A bolgár nyelv és irodalom fejlődése komoly problémákkal kerül szembe. Csökken az írástudók száma az országban. Korlátozódik az irodalmi nyelv használata.

A sok nehézség ellenére a rabság évszázadai alatt a bolgár nép kulturális fejlődése lelassul, de nem szűnik meg. A fennmaradt és az újonnan épült kolostorok lesznek az irodalmi élet és az oktatás központjai. A török rabság első évszázadaiban a Rilai kolostor válik a kulturális élet központjává. Itt megőrzik és továbbfejlesztik a Tárnovoi iskolai hagyományait. Egyházi tartalmú könyveket másolnak, valamint Ivan Rilskinek szentelt műveket alkotnak. A XVI – XVII században aktív tevékenységet az Etropoliszi kolostor (Varovitec), a Kratovoi és Szófiai központok, valamint a Stara planina északi részén fekvő kolostorok folytatnak. Ebben az időszakban tevékenykedik Vladislav Gramatik, Mardarij szerzetes, Joan Kratovski pápa, Petár pápa, Lazar pápa, Daniil, Avram Dimitrievič. Az irodalom nem változik, az egyházi szertartások szövegeinek fordítása a jellemző továbbra is.

A XVI század végén délnyugat Bulgáriában és a Stara planina térségében lefordítják a *Съкровище* című gyűjteményt (Velenca, 1558), amelyet a neves görög egyházi író, Damaskin Studit püspök beszédeit és prédikációt tartalmazza. Ezt az új műfajt, amely tanulságos vallásos és erkölcsfilozófiai jellegű történetekből áll, damaszkin irodalomnak nevezzük. Később olyan kötetek is megjelennek, amelyek nem Damaskin Studit beszédeit tartalmazzák, mégis az ő nevét viselik. A damaszkin könyveknek nagyon változatos a tartalma, Damaskin beszédei mellett életrajzok, apokrif történetek, elbeszélő olvasmányok is megtalálhatók bennük.

A damaszkin irodalomnak kiemelkedő a szerepe a XVII – XVIII században. Ez a műfaj köti össze a középkori bolgár irodalmat a korai Újjáéledés korszakának irodalmával. Több mint 200 damaszkin kézirat ismert. Eddig csak néhány kéziratot adtak ki, például a *Люблянският дамаскин*, *Копривиценският дамаскин*, *Троянският дамаскин* (XVII sz.) és a *Свищовският дамаскин* (XVIII sz.). Ez a műfaj nagyon népszerűvé válik és igen széles körben elterjed, nemcsak kolostorokban, de az ország több településén íródnak történetek. A másolásban és fordításban is egyre többen részt vesznek: szerzetesek, pópák, tanítók, kézművesek és földművesek. Nevesebb damaszkin írók a XVIII században Josif Bradati, Todor pápa Vracaból, Josif Hilendarski, Punčo pápa és Todor tanító Pirdopból a XIX században.

A XV – XVI században megmarad a beszélt és írott nyelv közötti nagy különbség. Egyes kéziratok óbolgár irodalmi nyelven íródnak, mások a Tárnovoi iskola helyesírását követik, és megjelennek azok a kéziratok, amelyekben egyre inkább előtérbe kerül a beszélt nyelv. Damszkin beszédei archaikus nyelven íródnak, de a másolatokon nyomot hagy a beszélt nyelv, mivel a másolók a beszélt és az írott nyelv közötti különbség csökkentésére törekszenek. Kiril Mirčev, bolgár nyelvész, az irodalmi nyelvtől való eltérés kezdetét a XVIII századra helyezi.

A XVII század elején fordulnak elő először eltérések az irodalmi nyelvtől. Damszkin Studit beszédeit és prédikációt a beszélt bolgár nyelvre fordítják le. A gyűjtemények nyelvezete, nyelvtani szerkezete, lexicája újbolgár, míg a helyesírása az óbolgár hagyományokat követi. Az új fordítások és másolatok viszonylag gyorsan elterjednek, ezzel kiszorítva az archaikus nyelven íródott változataikat. A damaszkin irodalom nyelvezetének korszerűsítése a XVIII században is folytatódik. Egyre több másoló és fordító törekszik arra, hogy „egyszerűen” írjon, azért hogy műveik szélesebb körben is érthetővé váljanak. Az archaikus helyesírás szabályai egyszerűsödése figyelhető meg.

Az egyházi szláv nyelv szerepe a XVIII és a XIX század elején fontos szerephez jut a bolgár irodalomban. A XVI – XVII században, Oroszországban keletkezett egyházi szláv nyelv alapja az óbolgár nyelv orosz átvétele, és a keleti pravoszláv egyház hivatalos nyelve lesz. A XVIII századtól Oroszországban nyomtatott könyvek kezdik el helyettesíteni a kéziratokat. Az egyházi szláv nyelv bekerül az iskolákba (*книжници училища*) és nagy hatással lesz a művelt emberek beszélt és írott nyelvezetére. Az egyházi nyelv archaikus sajátosságokkal tér el a beszélt nyelvtől, ezen a nyelven íródott szövegek mégsem érthetetlenek. A bolgár nyelv őséneket tekintik, sőt a XIX század közepéig nem is különböztetik meg az óbolgár nyelvtől.

Az egyházi szláv nyelv kodifikált nyelvtannal és szókinccsel rendelkezik. A legnevesebb Meletij Smotricki nyelvtana: *Граматики славенския правильное синтагма*, amely 1619-ben jelenik meg először, Bulgáriába a XVII század közepén jut el. A nyomtatott könyvekkel együtt terjed el az egyházi szláv cirill ábécé, amely az óbolgár ábécéből származik.

Az Újjászületés korszakának első bolgár könyvei egyházi szláv nyelven jelennek meg. Általában nem a kiadott művek tartalma miatt, hanem mert erre volt lehetőség a nyomdákban. Az egyházi szláv nyelvnek fontos szerepe van a bolgár irodalmi nyelv kialakulásában ebben a korszakban.

A bolgár irodalmi nyelv a XVIII század végétől 1824-ig

A XVIII század végén és a XIX század elején jelentősen megnő a bolgár iskolák száma, 1762 körül 112 iskola van, 1835-re ez a szám már 235-re nő. A kolostorok és a templomi iskolák mellett egyre több a magániskola a városokban és a falvakban. A szerzetesek mellett már világi személyek is tanítanak az iskolákban. A XIX század első évtizedeiben megnő a görög iskolák iránti érdeklődés, így megjelennek az első görög-bolgár iskolák (*елино-болгарски училища*), amelyek átmenetet képeznek a világi iskolákba.

A növekvő érdeklődés az oktatás iránt változásokat hoz a szellemi életbe. Egyre több az írástudó ember. Az irodalmi művek már nem szakadnak el teljesen a kor problémáitól, a másolók törekednek a művek elemzésére, valamint Paisij történelemkönyvéből is vesznek át részeket. Nem csak egyházi témákról írnak, hanem készülnek kalendáriumok, orvosi könyvek, álmokönyvek, történelemkönyvek.

Paisij 1762-ben megjelenő történelemkönyvének nyelvezete hosszú ideje vita tárgyát képezi. Egyes nyelvészek szerint egyházi szláv, mások szerint beszélt bolgár nyelven íródott. Aleksendár Teodor Balan szerint a könyv a két nyelv érdekes keverékén íródott. Ezt a teóriát támasztják alá L. Andrejčin és tanítványai kutatásai is. A történelemkönyv alapja a beszélt nyelv, amely következtlenül keveredik az egyházi szláv nyelvvel. Paisij történelemkönyvében nem követi a damszkin irodalom hagyományait, mivel azok erőteljesen magukon viselik a nyelvjárások sajátosságait. Az egyházi szláv nyelvet halott nyelvnek tekinti, mert azt már csak nagyon szűk réteg érti, de ebben az időben ez a nyelv számított irodalmi nyelvnek. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Paisij történelmi elbeszélést ír, amit a bolgárok addig nem ismertek.

Paisij ideológiájában fontos szerepe van a nyelvnek. Nyelv és nemzeti sors számára nem elkülöníthető. A nyelv a nemzetiség fenntartásának egyik legfontosabb eszköze. A történelemkönyvének bevezetőjében így szól az olvasóhoz: „О неразумне и юроде поради что се срамиш да се наречеш болгарин и не четиш по свой язык и не думаш”. ’ Nem értem az embereket, miért szégyelled bolgárnak nevezni magad, és nem olvasol és beszélsz saját nyelveden’. Szemrehányóan beszél azokról, akik a görög nyelvet előbbre valónak tekintik. Összeveti a beszélt bolgár nyelvet a göröggel.

Figyelemre méltó, hogy a történelemkönyv névszórendszere analitikus, a mondattani szerkezeteket elöljárószavakkal fejezi ki. Helyenként mégis használ még szintetikus szerkezeteket, amelyeket az egyházi szláv nyelvből kölcsönöz. Előfordul, hogy a szintetikus

és az analitikus szerkezetek akár ugyanazon az oldalon, sőt egy mondaton belül is szerepelnek.

A XVIII században még mindig jellemző a kéziratok másolása, annak ellenére, hogy megjelennek az első nyomtatott könyvek. Paisij történelem könyvét szintén kézirat formában terjesztik, több mint 70 különböző kézirat maradt fenn. A kéziratok növekvő száma ellenére sem jut el mindenkihez a könyv, még mindig csak egy szűk réteg olvas.

Paisij munkásságának legkiemelkedőbb folytatója Sofronij Vračanski, aki 1765-ben találkozott Paisij Hilendarskival, és ő maga is a történelemkönyv másolói közé tartozik.

A növekvő olvasási igény kielégítése céljából jelenik meg a könyvek újabb terjesztési lehetősége, a nyomtatás. 1806-ban először Sofronij Vračanski „Неделника” és egy ismeretlen szerző „Молитвений крин” című könyve jelenik meg nyomtatásban. Vračanski nyomtatásban megjelent könyve széles körben elterjed. Nyelvezetének hatása nemcsak Joakim Kărčovski és Kiril Pejčinovič munkásságában, hanem még Beron tankönyvében is felfedezhető. Említést érdemel Vračanski két 1802-ben íródott vidini könyve, az egyik az önéletrajza „Житие и страдания грешнаго Софрония”, amely az 1805-ben kiadott kötetben „Изповедание православной вери” jelenik meg és a „Граждански позорище” című kötet, amely 1809-ben jelenik meg. A nyelvezetüket tekintve ez a két könyv nem egyezik meg. Még kötetben belül is előfordul, hogy egyes művek beszélt nyelven, míg mások az archaikusnak tekinthető bolgár nyelven íródnak, mint a „Неделникк”, a „Граждански позорище”. Sofronij életrajzi írásműve ezzel szemben nagy részben beszélt bolgár nyelven íródott. Ez azt bizonyítja, hogy Sofronij művészetében már létezik a műfaji elkülönítés, valamint vannak műfaji sajátosságok, ez pedig megjelennek a műveiben.

A bolgár irodalmi nyelv a XIX század második negyedében

Ez az időszak új korszakot jelent az újbolgár irodalmi nyelv fejlődésében. A korszak elejét Petăr Beron 1824-ben megjelenő tankönyvétől számítják. Ez az első, a brassói kultúrkör által kiadott tankönyv, amely teljes egészében a beszélt bolgár nyelven íródott. A tankönyv címe „Буквар с различни поучения”, de később csak „Рибен буквар” (Halas ábécé) néven nevezték, mert egy hal volt a borítóján.

Beron elődei munkásságát jól ismerve dönt úgy, hogy a tankönyvet a beszélt bolgár nyelven írja meg. A többi könyv nem mindenki számára érthető, ezért nem lehetnek az új oktatási rendszer megalapozói.

A tankönyv beszélt bolgár nyelvezete következetes. Beron elhagyja az archaikus alany, eszközhatározói és a helyhatározói eseteket, csak a tárgy- és részesetet használja a hímnemű

neveknél, pl. *Понутаха Сократа*. 'Meggérdezték Szokratéhszt'. A szavak közötti mondattani kapcsolatot szinte minden esetben analitikus módon, azaz elöljárószavak segítségével teszi. A határozottság kifejezésére hátravetett névelőt használ. Az igék ragozásában már nincs nyoma az egyházi szláv példának. A főnévi igenevet teljesen elhagyja, helyette minden esetben *da* szerkezetet használ. Elkerüli a jelen idejű melléknévi igenevek *-уц, -юц* végződését, ahogyan ez az egyházi szláv nyelvben volt, a mai bolgár irodalmi nyelvben *-ец*.

Beron előszeretettel merít a beszélt nyelv szókinéséből. Gyakran használ *-ар, -ец, -ник, -ица* képzővel képezett főneveket, pl. *бръснар* 'borbély', *овчар* 'pásztor', *пчелар* 'méhész', *крадец* 'tolvaj', *ловец* 'vadász', *работник* 'dolgozó', *началница* 'főnöknő', *царица* 'királynő'.

Absztrakt jelentésű főneveket a *-ина, -ота, -ост, -ство* képzőkkel képezi, pl. *височина* 'magasság', *добрина* 'jószág', *светлина* 'világosság', *срамота* 'szégyen', *чистота* 'tisztaság', *старост* 'öregség', *младост* 'fiatalság', *радост* 'öröm', *богатство* 'gazdagság', *лакомство* 'falánkság'. Említést érdemel, hogy Beron munkássága tudatos nyelvépítés. Elkerüli a török szavak használatát, miközben törekszik arra, hogy bolgár megfelelővel helyettesítse őket. A beszélt nyelvben használt török szavakat, mint *авджия, кованджия, атлия* bolgár megfelelőkre cseréli *ловец* 'vadász', *пчелар* 'méhész', *конник* 'lovász'.

A XIX század 30-as és 40-es éveiben történő gazdasági és szociális változások az irodalmi nyelv fejlődésére is hatással vannak. Megjelennek a világi iskolák. Megnő a bolgár fiatalok érdeklődése a humanitárius oktatás iránt, Európa különböző városiba mennek tanulni. Ezzel elkezdődik a bolgár társadalom közeledése az európai kultúrához. A bolgár Újjászületés első kiemelkedő személyiségei – P. Beron, Neofit Rilski, N. Bozveli, I. Makariopolski, K. Fotinov, G. Rakovski, V. Aprilov – görög iskolákban végezték tanulmányaikat, és ők terjesztik az európai Reneszánsz ideáit, ők vezetik be az új világi oktatási rendszert.

A világi oktatás kezdetét a híres Gabrovoi iskola megnyitásától számítják (1835). Erre az időre már kialakultak a szükséges feltételek az újbolgár oktatás megteremtéséhez. Az iskola megalakulásáért a legtöbbet Vasil Evstatievič Aprilov tett. A következő négy-öt évben ilyen típusú iskolák nyílnak meg olyan városokban, mint Svištov, Svilen, Kazanlák, Karlovo, Koprivštica, Elena, Kotel, Sopot, Tărnovo, Trajana.

A Beron tankönyv megjelenése és a világi iskolák létrehozása biztos alapot jelentett a XIX század 30-as éveiben a nemzeti oktatáshoz. Folyamatosan szűnnek meg a görög-bolgár iskolák.

Az egyre növekvő számú új iskolák megjelenése, ismét felveti az egységes irodalmi nyelv szükségét. V. Aprilov, a gabrovoi iskola megalapítója a következő négy alapelvet fogalmazta meg:

1. A beszélt nyelvet irodalmi nyelv szintjére kell emelni, a hiányzó szavakat az egyházi szláv nyelvből kell pótolni.
2. Az irodalmi nyelvet egységes szabályrendszerrel kell meghatározni. A sok beszélt nyelvjárás közül, azt kell kiválasztani, amelyik a legközelebb áll az egyházi szláv nyelvhez.
3. A beszélt nyelvben gyakran használt határozott alakoknak az irodalmi nyelvben is szerepelniük kell. A határozott alakok egyesítéséhez, Aprilov azt javasolja, hogy a névelők legyenek egységesek a szavak nemétől függetlenül.
4. Az irodalmi nyelvnek alapfeltétele a jól felépített helyesírás, ehhez azonban Aprilov szerint arra van szükség, hogy csak annyi betűt tartsanak meg az ábécéből, amennyi a szavak kiejtéséhez szükséges.

Az új iskolákhoz új tanárookra és új tankönyvekre van szükség. A figyelem Oroszország, az orosz gimnáziumok, szemináriumok és egyetemek felé fordul. A 30-as évek görög hatása felcserélődik orosz hatásra. Az orosz hatást erősíti az Oroszországban, főleg Odesszában, Moszkvában és Beszarábiában élő bolgár emigráció. Saját iskoláik vannak, ezekben és az orosz iskolákban végez ebben az időben sok bolgár fiatal. Tanulmányaik befejezése után visszatérnek Bulgáriába, ahol tanítani kezdenek.

Az orosz hatást erősíti az Oroszországból a bolgár iskolák fenntartására küldött segélyek. Orosz segítséggel szervezik meg az egyik legnagyobb újság kiadását is *Цариградски вестник* néven.

Az új világi oktatás és képzés hozzájárul a bolgár intelligencia kialakulásához, akik felismerik az egységes bolgár irodalmi nyelv hiányát. Munkáságukkal elérik az újbolgár irodalom és nyelv fejlődését. Szlavisták kezdenek el érdeklődni a bolgár nyelv és nép iránt.

A híres szerb bölcész Vuk Karadžić bolgár népdalokat dolgoz fel, ezzel elsőként ismerteti meg a szlavisztikai tudományágot a bolgár intelligenciával.

Ju. I. Venelin, az orosz, de ukrán származású, tudós elsőként foglalkozik a bolgár néppel, a bolgár nyelvvel és történelemmel. 1829-ben jelenik meg könyve „*Древние и нынешние болгаре*” címmel. Ju. Venelin történelmi, néprajzi és nyelvészeti tanulmányok céljából Bulgáriába utazik. Miután visszatér Oroszországba, kiad egy tanulmányt „*О зародыше новой болгарской литературы*” címmel (1837), amely jelentős hatással lesz a bolgár tudományos és politikai életre. Ez a tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy össze kell gyűjteni és

tanulmányozni kell a népi művészetet, a nyelvemlékeket, a nyelvjárási sajátosságokat, a néprajzi anyagokat.

Néhány évvel később újabb orosz tudós látogat Bulgáriába prof. V. I. Grigorovič (1844-1845), aki óbolgár kéziratokat gyűjt. Tanulmányozza a bolgár nyelvjárásokat Macedóniában és foglalkozik a bolgár népművészetrel. Kutatási eredményeit kiadja „*Очерк путешествия по европейской Турции*” címmel (1848). Ennek a könyvnek nagy szerepe van a bolgár nép szellemi, nyelvi és politikai fejlődésében Macedóniában. Ezen kívül V. Grigorovič támogatja több fiatal bolgár tanulmányainak kiadását Oroszországban, közéjük tartozik Hristo Botev is.

Tíz évvel a *Рибен буквар* megjelenése után tankönyvírói hullám indul el Bulgáriában. Az első, Beron után, Hristaki Pavlovič-Dupničanin, akinek 1833-ban megjelenik az *Аритметика* és a *Граматика славеноболгарска* című tankönyve. Ezután sorra jelennek meg a különböző tankönyvek, olyan szerzők nevével, mint Neofit Rilski, Neofit Bozveli, Ivan Bogorov, Ivan Momčilov, Najden Gerov, Konstantin Fotinov.

A XIX század 40-es éveiben jelenik meg az első folyóirat K. Fotinov szerkesztése alatt *Любословие* címmel (1842). A folyóirat csak két évig jelenik meg és oktatói jellege van. 1846-ban Lipcsében megjelenik az első bolgár újság *Български орел* Ivan Bogorov szerkesztésében.

A bolgár irodalmi nyelv a XIX század harmadik negyedében

Ezt a korszakot új társadalmi tudat jellemzi, amely változásokhoz vezet a kulturális és az irodalmi életben egyaránt. Megjelennek az első olvasótermek (*читалища*) és az első színházak, valamint két kulturális intézet is. Gyors ütemben fejlődik a szépirodalom, a költészet, a próza, a dráma. A publicisztika is jelentős sikereket ér el. Fontos szerepet játszik a nyelv terjesztésében is. A nemzetközi szóképzlet ebben a korszakban terjed el a bolgár nyelvben. Kezdetben csak orosz, valamint görög és szerb jövevényszavak fordulnak elő, később azonban már közvetlenül is vesznek át szavakat a nyugati nyelvekből, főként a franciából.

Jellemző a korszak újságíróira, hogy cikkeket fordítanak le idegen nyelvről. A P. R. Slavejkov által kiadott *Македония* folyóirat is ezt a gyakorlatot követi. A felgyorsult kulturális és irodalmi élet egyre inkább szükségessé teszi az egységes irodalmi nyelv kialakítását. A török uralom azonban megakadályozza az egységes adminisztratív és kulturális központ kialakulását, így nem lehet egy helyről irányítani a kulturális és irodalmi életet, nem lehet egységesíteni az irodalmi nyelvet. Ezek a feltételek vezetnek a különböző irodalmi iskolák kialakulásához. Minden iskolában kialakítanak egy saját irodalmi nyelvi modellt.

Ezek az iskolák különböznek az őket megelőző iskoláktól. A XIX század második negyedében létrejövő iskolák magáért az irodalmi nyelvért harcolnak, míg a XIX század harmadik negyedében az irodalmi nyelv egységesítésért folyik a harc.

A Plovdivi iskola

Az iskola megalapítója és legjelentősebb képviselője Najden Gerov és tanítványa Joakim Gruev. Az ő elődjüknek tekinthető Gavril Krăstevič, aki azt az elvet követi, hogy kiejtés szerint kell írni, amihez azt a dialektust kell alapul venni, amelyik a legközelebb áll az óbolgár nyelvhez. Úgy gondolja, hogy a bolgár nyelvnek annyi betűre van szüksége, mint amennyi az óbolgár nyelvben van.

Sok hasonlóság fedezhető fel Krăstevič és Gerov irodalmi nyelvi és helyesírási rendszerében. Joakim Gruev nem csak átveszi Gerov nézeteit, de kiad egy könyvet *Основа за българска граматика* címmel, amelyben összefoglalja a Gerov-féle kodifikált normákat. A könyv 1858-ban jelent meg először, utána több kiadást is megélt (1862, 1864, 1865, 1869).

A Plovdivi iskola által megfogalmazott legjellemzőbb sajátosságai a bolgár irodalmi nyelvnek, melyeket Gruev a könyvében is leírt:

1. /ж/ /ч/ /ш/ mássalhangzók után mindig /ю/ és /я/ kerülhet, az ige ragok helyére \ kerül, pl. *чудо* 'csoda', *чувство* 'érzelem', *шапка* 'sapka', *жяба* 'béka', *пиш* 'írok', *лиж* 'fekszem'.

2. Az óbolgár # hang helyett mindig /я/ kell írni: *имя* 'van', *десять* 'tíz', *мясо* 'hús'.

3. A szótagképző mássalhangzók előfordulása *ръ, ль, рь, ль*, pl. *българинь* 'bolgár férfi', *пълно* 'teli', *дълго* 'hosszan, sokáig', *сръдце* 'szív', *слъза* 'könny'.

4. Az óbolgár h hang megőrzése az etimológiai pozíciójában, pl. *место* 'hely', *снѣгъ* 'hó', *грѣхота* 'bűn'.

5. Az egyes számban /a/-ra végződő nőnemű főnevek írásban jelölt elhatárolása alanyesetben és tárgy esetben, pl. alanyesetben: *вода* 'víz', *глава* 'fej', tárgy esetben: *вод@*, *глав@*; valamint a többes számú hímnemű főnevek esetében, pl. alanyesetben: *народи* 'népek', tárgy esetben: *народы*.

6. A több szótagú hímnemű főnevek többes számának jele *-и* pl. *българи* 'bolgárok', *градинари* 'kertészek', *орачи* 'aratók', *дървари* 'favágók'.

7. A névelő a többes számú hímnemű több szótagú főnevek (valamint a melléknevek mind a három nemben) esetében *-ти* alanyesetben és *-ты* tárgy esetben, pl. *народи-ти* 'a nép', *народи-ты*.

8. Az egyes számú hímnemű melléknevek névelője *-ий, -ий*, pl. *селский* 'falusi', *чистый* 'tisza', *овчий* 'birka', *козий* 'kecske'.

9. Kemény igerag egyes szám első személyben, lágy rag többes szám harmadik személyben jelen időben, pl. *вид@* – *видатъ* 'látok – látnak', *трьн@* – *трьнатъ* 'elviselek – elviselnek'; a /p/, /л/ mássalhangzók után lágy rag, pl. *мол* 'kérek', *мысл* 'gondolkodok', *говор* 'beszélék'.

10. Jövő idő képzése a *щ@* ige és a jelen idejű ige megfelelő számú és személyű alakjával történik: *щ@рев@*, *щешъ реवेशъ*, *ще реве* 'sírní fogok, sírní fogsz, sírní fog'.

11. A személyes névmások rövid alakjai: *мя, ты, ся* 'engem, téged, őt'.

A Plovdivi iskola nem csak egy nyelvjárást vesz alapul az irodalmi nyelv meghatározásához, hanem többet, valamint figyelembe veszi az óbolgár nyelv fonetikáját és grafikáját is. Az iskola munkássága nagy elismerést szerez, a 70-es évekig az oktatás és az irodalom alapja, utána átadja helyét a Tärnovoi iskolának.

A Tärnovoi iskola

Az iskola alapítói Nikola Mihajlovski és Ivan Momčilov. Az iskola nyelvi és helyesírási rendszerét Ivan Momčilov fejti ki az 1868-ban megjelenő könyvében *Граматика за новобългарския език*.

Az ábécé tekintetében a Tärnovoi iskola nem tér el a Plovdivi iskola modelljétől. A szintén 1868-ban megjelenő *Буквар с картинки* című könyvében Momčilov 34 betűt használ. Nem hagyja figyelmen kívül az óbolgár nyelvi hagyományokat, megőriz például három betűt az /i/ hang jelzésére: /u/, /ы/, /i/. A /ъ/, /ь/, /@/ betűk az etimológiai helyükre kerülnek a szóban és /ъ/ hangot jelölnek, a szóvégén a /ъ/ és /ь/ hangokat nem ejtik. Az /ъ/ hang lágy változataként és a lágy mássalhangzók után Momčilov is \ betűt használja, pl. *вод* 'vezetek, kísérek', *стро* 'építék'.

A Tärnovoi iskola irodalmi nyelvi modellje egy lényeges ponton mégis eltér a Plovdivi iskola modelljétől. A Tärnovoi iskola egy nyelvjárást vesz figyelembe az irodalmi nyelv kialakításánál. A legjelentősebb különbségeket a következő pontokban lehet felsorolni:

1. Az óbolgár szótagképző mássalhangzók használatára a Tärnovoi iskola az északkeleti nyelvjárást veszi alapul, vagyis *ър/ръ, ьр/рь, ъл/лъ, ъл/ль*, pl. *кръвь* – *кървавъ* 'vér – véres', *смъртъ* – *мъртъвъ* 'halál – halott', *сълза* – *сльзливъ* 'könny – sírós'. A Plovdivi iskola minden helyzetben csak egy módon veszi át a szótagképző mássalhangzókat: *ръ, лъ, рь, ль*.

2. A /ж/ /ч/ /ш/ mássalhangzók után a Tärnovoi iskola /a/ és /y/ használ, pl. *чаща* 'pohár', *жаба* 'béka', míg a Plovdivi iskola mindig /я/ ír.

3. Az óbolgár # hang helyett a Tárnovoi iskola /e/, míg a Plovdivi /я/ használ, pl. *име* 'név', *врме* 'idő', *племе* 'törzs, nép', *децетъ* 'tíz'.

4. A Tárnovoi iskola nem jelöli írásban külön az alanyestet és a tárgyestet az egyes számú nőnemű és a többes számú hímnemű főneveknél. Az egységes rag a nőnemű főneveknél *-a*, míg a hímnemű főneveknél *-ы*.

5. A többes számú hímnemű főnevek, valamint a melléknevek névelője egyaránt *-me* (*-mh*), pl. *българимъ* 'a bolgárok', *учителимъ* 'a tanárok', *женымъ* 'a nők', *младимъ* 'a fiatalok'. A Plovdivi iskola a *-ми*, *-ты* névelőt kodifikálja.

6. Az egyes számú hímnemű melléknevek alanyestetben *-ыятъ*, *-ихтъ*, a többi esetben *-ыя*, *-ия* végződést kapnak, pl. *новыятъ мостъ* 'az új híd', *на новыя мостъ* 'az új hídon'. A Plovdivi iskola szerint a melléknevek végződése *-ый*, *-ий*.

7. A személyes névmások rövid alakjai *ма*, *та са*, míg a Plovdivi iskola szerint *мя*, *тя*, *ся*.

8. A Tárnovoi iskola következetesen vezeti be a lágy ragokat a második igeragozású csoportba tartozó igéknél egyes szám első, valamint többes szám harmadik személynél: *мисл* – *мисл\тъ* 'gondolok – gondolnak', *вид* – *вид\тъ* 'látok – látnak'. A Plovdivi iskola csak többes szám harmadik személynél használ lágy ragokat.

9. Végül a jövő idő képzése. A Tárnovoi iskola a nem ragozódó *ще* partikulával és az ige jelen idejű alakjával képezi a jövő időt: *ще чет*, *ще четешъ*, *ще чете* 'olvasni fogok, olvasni fogsz, olvasni fog'.

A beszélt nyelv átfogóbb és következetesebb irodalmi nyelvi átvételének eredményeképpen a Tárnovoi iskola kodifikált nyelve szélesebb körben elterjed mind az iskolákban, mind a kor irodalmárai között.

Nyelvi és helyesírási viszonylatban a konstantinápolyi sajtó (olyan újságokban, mint *Македония*, *Право*, *Турция*) a Tárnovoi és a Plovdivi iskola köztes nyelvezetét követi, de közelebb áll a tárnovoi irodalmi nyelvhez. Az összes konstantinápolyi újság betartja a következő a Tárnovoi iskola által kodifikált normákat:

1. helyét változtató /ъ/a szótagképző mássalhangzók esetében, mint *ър*, *ъл* – *ръ*, *лъ*;
2. /a/ és /y/ magánhangzó használata /ж/, /ч/, /ш/ mássalhangzók után;
3. az óbolgár # hang helyett /e/ magánhangzó;
4. *-me* (*-mh*) névelő használata többes számban.

A Karavelovi iskola

A XIX század 70-es éveiben a bukaresti bolgár emigráció köreiben megalakul egy iskola, amely az alapítója, Ljuben Karavelov nevét viseli. A nyelvi és helyesírási modelljét Karavelov a *Свобода* újságban jelenteti meg 1869-ben.

Az ábécé tekintetében Karavelov 32 betűt használ, elhagyja az /i/, /ы/, /Ѹ/ betűket. Az /Ѹ/ magánhangzó a szavak belsejében csak /@/-ként fordul elő, pl. б@лгарски 'bolgár', д@рвета 'fák', д@щеря 'lánya', κ@ща 'ház'. A szóvégi jereket a hagyományos helyesírás szerint még mindig jelölik.

A Karavelov-féle iskola jellemzői:

1. A /ж/ /ч/ /ш/ mássalhangzók után mindig /a/ és /y/ kerül: чудо 'csoda', чаша 'pohár'.
2. A szótagképző mássalhangzók рь és лъ-ként fordulnak elő a leggyakrabban: кр@вaвъ 'véres', гр@цитe 'a görögök', загр@мяха 'mennydörögtek'.
3. Az ószláv h hangnak két kiejtése fordul elő /e/, /я/ a fonetikai helyzettől függően.
4. A több szótagú hímnemű főnevek többes számának jele és a múlt idejű melléknévi igenevek jele -e, pl. господарe 'urak', българe 'bolgárok', чоранe 'zoknik', говорилe 'beszéltek', казалe 'mondottak'.
5. A hímnemű főnevek minden esetben a teljes alakú névelőt kapják -Ѹт, míg a melléknévek névelője a -ят.
6. A hímnemű és nőnemű főnevek, valamint a melléknévek többes számának névelője a -те, pl. езицитe 'a nyelvek', чуждитe 'az idegenek', боклицитe 'a szemetek'.
7. A személyes névmások rövid alakjai: ма, та, са.
8. Az első és második igeragozású igéknél az egyes szám első személyű rag az -а, míg a többes szám harmadik személyű a -атъ, pl. чета – четатъ 'olvasok – olvasnak', плета – плетатъ 'kötök – kötnek', хода – ходатъ 'járok – járnak'.
9. A második igeragozású igék a többes szám harmadik személyben kemény ragot kapnak: мисла – мислатъ 'gondolkodok – gondolkodnak', говора – говоратъ 'beszélék – beszélnek'.
10. A jövő idő képzése ца ige és a jelen idejű ige megfelelő számú és személyű alakjával: ца повикамъ 'hívni fogok', щешъ да видишъ 'látni fogsz'.

Ljuben Karavelov irodalmi nyelvi és helyesírási modelljét veszi át az egyik legközelebbi barátja, Hristo Botev is. Botev, mint Karavelov munkatársa a *Свобода* és a *Независимост* újságok szerkesztésénél is a Karavelovi iskola modelljét követi. Később a *Знаме* újságot már csak egyedül szerkeszti, de itt is felismerhetőek a Karavelovi iskola kodifikált normái. Botev felismeri az egységes irodalmi nyelv szükségét és be is tartja azt.

A Karavelovi iskola egyes szabályai megtalálhatóak az 1899-es helyesírási reformban is, az iskola mintájára lesz a többes számú főnevek névelője a *-me* és a hímnemű melléknévek névelője az *-ият* (igaz Karavelov csak teljes alakú névelőt használja).

A Drinovi iskola

1869. szeptember 29-n Brailában megalakul a Drinovi iskola, amelynek vezetője Marin Drinov, a Harkovoi egyetem professzora. Az iskola programjának első helyén a bolgár nyelv átdolgozása és tökéletesítése áll. Az irodalmi nyelvet a nemzet legfőbb oszlopként határozzák meg, egy olyan tényező, amely nagyban befolyásolja a bolgár nép előretartását. Az irodalmi nyelv kodifikálásához szükséges a dialektusok összehasonlítása és áttekintése.

Egységes irodalmi nyelvet csak abban az esetben lehet kialakítani, ha először megismerik az elődeik nyelvi és helyesírási modelljeit. Ehhez nemcsak a helyesen leírt népdalok, népmesék és találós kérdések megjelentetése szükséges, hanem a történeti nyelvemlékek kiadása is. Két alapelvet fogalmazznak meg. Az irodalmi nyelv egységes kialakításához minden bolgár nyelvjárást figyelembe kell venni. A másik, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni az óbolgár nyelvemlékeket. Ha egy szó minden nyelvjárásban egységes formában fordul elő, de eltér az óbolgár alakjától, akkor a beszélt nyelvi alakot kell az irodalmi nyelvnek átvennie. Ha egy szónak azonban minden nyelvjárásban eltérő az alakja, akkor az óbolgár nyelvhez legközelebb eső alakot kell átvenni. Például a rövid alakú visszaható személyes névmás több alakban fordul elő a nyelvjárásokban: *ся, ца, се*. Az óbolgár alakja a *c#*, így az irodalmi nyelvben a *ce* kerül átvételre, mert az óbolgár # hang megfelelője az */e/*. Azért kell a második lehetőséget használni, hogy a nyelvjárási változatosságot leküzdjék.

A Drinovi iskola a következő szabályokat határozza meg:

1. A */ж/, /ч/, /ш/* mássalhangzók után mindig */a/* és */y/* kerül, pl. *чувство* 'érzelem', *чукъ* 'kalapács', *часть* 'rész', *жаба* 'béka'.
2. A mássalhangzók közötti szótagképzők használata az északkeleti kiejtés szerint: *пръвъ* 'első', *први* 'elsők', *гълча* 'hangoskodik', *гълчка* 'zsivaj'.
3. Az ószláv h hang megőrzése az etimológiai helyzetben, két kiejtése fordul elő */e/, /я/* a fonetikai helyzettől függően.
4. A több szótagú hímnemű főnevek többes számának jele és a múlt idejű melléknévi igenevek jele *-и*, pl. *българи* 'bolgárok', *писачи* 'írók', *говорили* 'beszéltek'.
5. Az egyes számú hímnemű főnevek névelője *-ът*.

6. A többes számú hímnemű és nőnemű főnevek, valamint a melléknevek névelője egyaránt *-me (-mh)*, pl. *наметниците* 'a nyelvemlékek', *звуковете* 'a hangok', *буквите* 'a betűk', *внимателните* 'az óvatosak'.

7. Az egyes számú hímnemű melléknevek névelője az *-ий*, pl. *на български език* 'bolgár nyelven', *говоримий език* 'beszéltnyelv'.

8. A személyes névmások rövid alakjai: *ме, те, се*.

9. Az első és második igeragozású igéknél az egyes szám első személy és a többes szám harmadik személy ragjai: *чет@ – чет@тъ* 'olvasok – olvasnak', *плет@ – плет@тъ* 'kötök – kötnek', *пиш@ – пиш@тъ* 'írok – írnak', *зна\ – зна\тъ* 'tudok – tudnak'.

10. A jövő idő képzése *ща (щ@)* ige és a jelen idejű ige megfelelő számú és személyű alakjával.

A Drinovi iskola irodalmi nyelvi modellje nem egy nyelvjárásra épül. A helyesírás egyszerűsítésére törekszik. Az */u/* hang jelölésére csak az */u/-t* használja, a másik két betűt */ы/, /и/* elveti. Nincs különbség az */ъ/* és */ь/* hang kiejtésében, ezért csak az */ъ/* használatát javasolja. Az */ъ/* szóvégi jelöléséről az a véleménye, hogy el kellene hagyni, de erről ők most még nem döntenek. Az */ь/* meg kell hagyni a szóvégén, mivel az előtte álló mássalhangzó lágyságát jelöli. Az óbolgár *@* hangot megtartják, de erősen korlátozzák a használatát. Nem jelölik külön a nőnemű főnevek alanyesetét és tárgyesetét. Megtartják az óbolgár *h* hangot is, de kiejtésben */e/* és */я/* fordul elő. Drinov arra a végső következtésre jut, hogy az ábécének 31 betűből kell állnia.

A bolgár irodalmi nyelv Bulgária felszabadulásától a XX század elejéig

Az orosz-török háború (1877-1878) a Sanstefanoi egyezményvel ér véget (1878. márc. 3.) szabadságot és nemzeti függetlenséget hozva Bulgáriának. A társadalmi élet új lehetőségei nyílnak meg a bolgár nép előtt. Lehetővé válik a szélesebb körű iskola hálózat kialakítása, az oktatás nagyobb szerepet kap. Megjelennek az első intézetek és egyetemek. Új tankönyveket és segédanyagokat jelentetnek meg, amelyek már az új oktatási rendszerre íródtak.

Az irodalmi nyelv egységesítésére való törekvések a XIX század végén a XIX század harmadik negyedében kialakult nyelvi modellekre épülnek. A XIX század 70-es éveiben a legnagyobb befolyása a Tárnovoi iskola modelljének volt, amely csak egy nyelvjárást (a tárnovoi nyelvjárást) veszi alapul, és jobban alkalmazkodik a nyelv akkori állapotához, mint a Plovdivi iskola irodalmi nyelvi modellje. Bulgária felszabadulása után erősödik a Drinovi iskola hatása.

A felszabadulás utáni első években az intelligencia irodalmi nyelvi használatát változatosság jellemzi. Általában mindenki azt a modellt alkalmazza, amelyiket a felszabadulás előtti időszakban sajátított el, de voltak olyanok, akik több nyelvi modell keverékét használták.

Annak ellenére, hogy a Nyugat Bulgáriában elhelyezkedő Szófia válik az adminisztratív és kulturális központtá, az irodalmi nyelv alapját mégis a keleti nyelvjárások képezik. Az irodalmi nyelvet ebben az időszakban érintő változások vezetnek a nyelv későbbi egységesítéséhez. Ezek a változások a következők:

1. Az első és második igeragozású igeéknél az egyes szám első személyű és többes szám harmadik személyű jelen idejű igeragok kiejtése [-ъ, -ът], pl. *чета – четам* [četǎ – četǎt] 'olvasok – olvasnak', *деля – делят* [deljǎ – deljǎt] 'felosztok – felosztanak'. Ezt a kiejtést jellemző a Tárnovoi, a Plovdivi és a Drinovi iskola modelljére is.

2. Az óbolgár *h* helyén /e/, /я/ hangváltozás, pl. *мляко – млечен* 'tej – tejes', *желязо – железен* 'vas – vasból készült'. Ezt a hangváltozást a felszabadulás előtti iskolák mindegyike alkalmazta.

3. Az /ъ/ hang változó helyzete a szótagképző *ър, ъл/ръ, лъ* fonéma kapcsolatokban, pl. *грък – гърци* 'görög – görögök', *вържа – връзка* 'megkötök – kötelék', *връв – върви* 'zsineg – zsinegek', *гълча – глъчка* 'lárom – zsinaj'.

4. A több szótagú hímnemű főnevek többes számának jele *-и*, pl. *орачи* 'aratók', *копачи* 'kapálók', *българи* 'bolgárok'.

5. A többes számú hímnemű és nőnemű főnevek, valamint a melléknevek névelője a *-те* (*-th*), pl. *законитѣ* 'a törvények', *женитѣ* 'a nők', *главитѣ* 'a fejek', *големитѣ* 'a nagyok', *болнитѣ* 'a betegek'. A Plovdivi iskola kivételével a többi iskola használta ezt a névelőt.

6. Az egyes számú hímnemű melléknevek névelője *-ия(т)*, pl. *свободния(т)* 'a szabad', *синия(т)* 'a kék', *младия(т)* 'a fiatal'. Így használta a névelőt a Tárnovoi és a Karavelovi iskola.

7. A személyes névmások rövid alakjai: *ме, те, се*. A Drinovi iskola modelljének átvétele alapján. Így a Tárnovoi és a Karavelovi iskola alakjai: *ма, та, са*, valamint a Plovdivi és az egyházi szláv minta: *мя, тя, ся* eltörlésre került.

8. A jövő idő képzése a nem ragozódó *ще* partikulával és az ige jelen idejű alakjával. A Tárnovoi iskola modelljének átvétele alapján.

Ez az áttekintés is azt mutatja, hogy a XIX század végén a nyelvi egységesítés céljából történő változások a Tárnovoi iskola nyelvi modelljét követik. Csak a személyes névmások

rövid alakjai térnek el az iskola által meghatározott normáktól. Nyilvánvalóvá válik, hogy bolgár irodalmi nyelv alapját a közép balkáni nyelvjáráások képezik.

Ivan Vazov aktív szerepet vállal az irodalmi nyelv végső kialakításában. Ő a korszak legjelentősebb írója és költője.

Az irodalmi nyelv integrációs folyamataira jelentős befolyással van Ivan Vazov. Az eltérő nyelvjáráásokból válogatja össze a szókincset műveihez. Művészete hozzájárul olyan irodalmi nyelvi normák megszilárdulásához, amelyek előtte kérdésesek voltak.

Bulgária felszabadulása után újult erővel kezdődik meg a bolgár nyelv megtisztítása az idegen szavaktól, különösen a török jövevényszavaktól. Pl. *вест* < *хабер* 'hír', *наследство* < *мирас* 'örökség', *причина* < *себен* 'ok', *навик* < *адет* 'szokás', *брадва* < *балтия* 'balta', *сметка* < *хесан* 'számla', *печалба* < *кяр* 'nyereség'.

Az adminisztratív és a hadügyi területen, ahol a bolgár népnek még nem volt tapasztalata, folytatódik a nyelv orosz szavakkal történő kiegészítése, pl. *деловодител* 'ügyintéző', *приход* 'bevétel', *разноски* 'költségek', *отчет* 'beszámoló', *заседание* 'értekezlet', *избирател* 'választó', *пълномощно* 'meghatalmazás', *отделение* 'részleg', *пехота* 'gyalogság', *рота* 'század', *полк* 'ezred', *засада* 'csapda'. A XIX század végén azonban az orosz szavakat megpróbálják bolgár megfelelőikkel helyettesíteni, néhány ilyen szónak mindkét alakja fennmaradt, pl. *окончавам (свършивам)* 'befejez', *примечание (забележка)* 'megjegyzés', *незаметно (незабелязано)* 'észrevétlen', *нагрузя (натоваря)* 'megrak', *повар (готвач)* 'szakács', *обнема (обхвана)* 'átfog', *подземелие (изба)* 'pince'.

A korszak kiemelkedő íróinak (Iv. Vazov, Z. Stojanov, K. Veličkov, Al. Konstantinov) köszönhetően a bolgár irodalmi nyelv szókincse sok új szóval bővül, amelyeket az írók vagy a beszélt nyelvből ültetnek át az irodalmi nyelvbe, vagy ők maguk képezik őket. Például Iv. Vazov előszeretettel képezett szavakat *-еж* képzővel, mint *летеж* 'repülés', *пламтеж* 'lángolás', *шептеж* 'suttogás', az ő nevéhez kapcsolódnak még olyan szavak is, mint a *плочник* 'lap', *захлас* 'ámulat', *излет* 'kirándulás', *рудница* 'ércbánya', *тържище* 'piactér'.

A nyelvépítés kérdései a kor nyelvészeit is foglalkoztatja. Az első főiskola (később Szófiai egyetem) első oktatói között megtaláljuk Aleksandăr Teodor-Balant, Ljubomir Miletičet és Benjo Conevet. Nagy gondossággal harcolnak a bolgár nyelv tisztaságáért. A Teodor-Balan járul hozzá ahhoz, hogy az igékből képzett főneveket a beszélt nyelv mintájára használja az irodalmi nyelv, pl. *просвета* < *просвещение* 'oktatás', *възбрана* < *запрещение* 'zárolás', *управа* < *управление* 'vezetőség', *обява* < *обявление* 'hírdetés', *заплаха* < *угроза* 'fenyegetés', *поява* < *появление* 'megjelenés', *употреба* < *употребление* 'használat', *налада* < *наслаждение* 'élvezet'.

A XIX század utolsó évtizedeiben a bolgár nyelvészek arra törekednek, hogy egységesítsék például a *-не/-ние* (*учене/учение* 'tanulás') vagy a *-ичен/-ически* (*романтичен/романтически* 'romantikus') képzők használatát. Egységes helyesírást hoznak létre, az ország felszabadulása előtti időszakban nem tudtak a nyelvészek megállapodni abban, hogy melyik iskola (Tárnovói, Plovdivi, Drinovi, Karavelovi) álláspontját fogadják el.

1892-ben az oktatási miniszter létrehoz egy bizottságot, tagjai olyan neves bölcsesek, mint A. Teodor-Balan, L. Miletič, B. Conev, Iv. Šišmanov. Ez a bizottság kidolgozza az egységes helyesírás tervét. A tervet jellege progresszív, mivel nagyban leegyszerűsíti a bolgár helyesírást, mégsem lesz fonetikus:

- javasolja azon szóvégi jerek /ъ, ъ/ elhagyását, amelyeknek nincs hangértékük;
- az óbolgár @ betű /ъ/-re cserélését a szavak közepén, /а/-ra az igeragokban (ebben a pontban megegyezik a mai bolgár helyesírással);
- megmarad az óbolgár h betű, amely fonetikai helyzetétől függően helyenként /e/, pl. *мляко – млечен* 'tej – tejes';
- fonéma cseréket javasolnak, pl. /ǔ/>/i/, /я/>/ia/, /ю/>/iy/, pl. *майка* 'anya', *поиас* 'övkendő', *йуг* 'dél';
- a szótagképző mássalhangzók *ър, ъл/ръ, лъ* használatát a mássalhangzók számától teszik függővé /р, л/ után, pl. *върба – Връбница* 'fűzfa – Virágvasárnap', *гълтам – глътка* 'nyel – korty';
- a rövid alakú névelő használata a hímnemű főneveknél előljárósó után, míg előljárósó hiányában a teljes alak, pl. *моливът е хубав* 'szép a ceruza', *взех моливът* 'elvettem a ceruzát', *до молива* 'a ceruza mellett'.

Mivel ez a helyesírási tervet nem követte a hagyományos bolgár helyesírást, elvetették.

A bolgár irodalmi nyelv a XX század elején

A XIX század végére bizonyos fokig egységes képet festő bolgár irodalmi nyelv a XX század elején tovább fejlődik. Bővül a nyelv kifejező eszközeinek száma, kiemelkedő irodalmi művek születnek, fejlődik a sajtó. A nyelvészet területén is jelentős erőlépések történnek, kiadnak új nyelvtankönyveket, szótárakat.

A XX század elején a leggyorsabb ütemben a társadalmi, a politikai szókinccs fejlődik. Új szavak kerülnek a bolgár nyelvbe, a régiéik jelentése pedig új jelentéssel bővül. Egyes tudományágak (filológia, történelem, filozófia, jog stb.) fejlődésével az irodalmi nyelv szókinccse is bővül. Az ország gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatai nemzetközi szavak átvételéhez vezet. A külföldön végzet bolgár szakemberek automatikusan bevezetik a

szakterületük idegen szavait. Az első világháború után lépéseket tesznek az egyes tudományágak szókincsének létrehozására, pl. az orvostudományban bolgár szavakkal helyettesítik a latint, *надкостница средостение бодлест венечен хълбочен слезка*.

Stefan Mladenov azt javasolja a jogászoknak, hogy ne használjanak idegen szavakat, helyettesítsék őket bolgárral, pl. *казус* > *случай* 'eset', *дебати* > *разисквания* 'viták', *коментирание* > *обяснение* 'magyarázat', *пледирам* > *защитавам дело* 'ügyet véd'.

A. Teodor-Balan a nyelvészeti szókincs bolgárosítására tesz kísérletet, pl. *думоред* > *словоред* 'szórend', *крайка* > *окончание* 'rag', *нагласуване* > *интонация* 'intonáció', *подмет* > *подлог* 'alany', *прилог* > *приложение* 'melléklet', *самогласка* > *гласна* 'magánhangzó', *съгласка* > *съгласна* 'mássalhangzó'.

A XX század elején folytatódik a *-не/-ние* képzők elkülönítése. Néhány igéből képzett főnév alakja lerövidül, például *обява* < *обявление* 'hírdetés', *стремеж* < *стремление* 'törekvés', *израз* < *изражение* 'kifejezés'.

A XX század 20-as és 30-as éveiben megfigyelhető az idegen eredetű melléknevek rövidülése, például *нервен* < *нервозен* 'ideges', *бактериен* < *бактериален* 'bakteriális', *меланхолен* < *меланхолично* 'melankólikus', *систимин* < *систематически* 'szisztematikus'.

Új helyesírási szabályzatot adnak ki, a lényeges pontok a következők:

1. Eltűnnek a szóvégi /ъ/ és /ь/ hangok, például *стол* 'szék', *ден* 'nap', *радост* 'öröm';
2. Az /ъ/ hangot az óbolgár @ betűvel jelölik: *м@ка* 'gyötrelem', *п@рво* 'első', *вят@р* 'szél';
3. Az óbolgár # betű teljes elhagyása, fonetikai helyzetétől függően /e/ vagy /я/ hanggal történő helyettesítése: *голям* – *големи* 'nagy – nagyok';
4. A névelő használata /я/ hanggal az addig előforduló /ъ/ helyett: *учителят* < *учителът* 'a tanár', *денят* < *деньт* 'a nap';
5. Az /o/ hang előtti lágyság jelölése /ÿ/ fonémával: *Колÿо* 'Koljo', *актÿор* 'színész';
6. A teljes és rövid alakú névelők használata az egyes számú hímnemű főneveknél, attól függően, hogy mássalhangzóval vagy magánhangzóval kezdődő szó követi a főnevet, például *човекът яде* 'az ember eszik', *човека седи* 'az ember ül'.

A mai bolgár irodalmi nyelv

A mai bolgár hangrendszerre jellemző az öt alapmagánhangzón kívül egy központi magánhangzó, amelyet átírásban /ǎ/ betűvel jelölnek, cirill /ъ/, korábban @ pl. *България*

'Bulgária'. A hangsúly bármely szótagon állhat. A hangsúly helyének különbsége gyakran jelentést különböztet meg, pl. *на̀ра* 'gőz', *на̀ра̀* 'fillér', *вѣ̀лна* 'gyapjú', *вѣ̀лна̀* 'hullám'. Mint az előző példa is bizonyítja, hangsúlyos lehet a központi magánhangzó fonéma is pl. *кѣ̀ща* 'ház'. A magánhangzók között nincs kvantitáskülönbség, általában rövidek. Az irodalmi nyelvi kiejtésben ritkább, de a köznyelvben gyakori a hangsúlytalan magánhangzók módosulása, /o/ helyett /u/ pl. *по̀ле* [pulé] 'mező', /e/ helyett /i/ *зѐлено* [ziléno] 'zöld', a legtöbbször pedig az /a/ helyett /ǎ/ ejtése pl. *на̀ро̀д* [nǎrot] 'nép'. A déli szláv nyelvekhez hasonlóan csak egy /i/ fonémát ismer, orálissá alakultak benne a korábbi nazális magánhangzók. Az óbolgár h (átírásban /ě/), amelyet 1945 előtt még ezzel a jellel írtak, /e/ vagy /ja/ hangokká alakult pl. *ля̀то* 'nyár', *бя̀л* 'fehér'.

A húsz mássalhangzója között megtalálható a *ш* (št) és *ж* (žd) kapcsolat a szláv alapnyelvi *tj, *dj folytatásaképpen *мѐжду* 'között', *свѣ̀щ* 'gyertya'. Ez a megfelelés a szláv nyelvek közül csak a bolgár nyelvre jellemző. A mássalhangzók között megvan a lágy-kemény ellentét, de a többi szláv nyelvhez képest ritkábban fordul elő. A déli szláv sajátosságok közül jellemző a bolgárra a *kv, gv* szókapcsolat *cv, zv* folytatása pl. *цвѣ̀те* 'virág', *звѣ̀зда* 'csillag'. A szláv alapnyelvi *tolt, *tort, *telt, *tert (a t bármely mássalhangzó helyett állhat) *trat, tlat* illetve *tert ~ trjat, tlet ~ tljat* kapcsolatokká alakult a bolgár nyelvben, pl. *в̀рата* 'ajtó', *м̀ля̀ко* 'tej', többes száma *м̀лѐка* 'tej', *б̀ря̀г* 'part', *б̀рѐгъ̀т* 'a part'. A jerek átalakulása után *ъ* folytatása *ǎ*, a *ь* hangé *e* lett, pl. *д̀ен* 'nap', *с̀ъ̀н* 'álm'.

A mai bolgár nyelv morfológiai rendszerének jellemzéséhez ki kell emelni azokat a jellemzőket, amelyekben eltér a mai bolgár nyelv az óbolgár nyelvtől, valamint azokat a megkülönböztető vonásokat, amelyekben a mai bolgár nyelv eltér a többi szláv nyelvtől. Többször találkozhatunk olyan szakirodalommal, amely a bolgár nyelvet klasszikusnak és egzotikusnak írja le. Klasszikus olyan értelemben, hogy a bolgár nyelv az óbolgár nyelv leszármazottja, egzotikus a többi szláv nyelvet tekintve, mivel élesen elkülönült tőlük, főleg a morfológiai rendszerét tekintve.

Az analitizmus és szintetizmus fogalmak egy adott nyelv névszói és névmásai mondattani viszonyát határozzák meg a többi szófajhoz mondatokban vagy szókapcsolatokban. Egyes nyelvek a mondattani viszonyokat végződésekkkel jelölik, ezeket nevezzük szintetikus nyelveknek. Más nyelvekben ezt a viszonyt előljáró szavak és egy általános alak (casus generalis) kapcsolata fejezi ki, ezeket a nyelveket nevezzük analitikusnak.

Az újbolgár nyelv, valamint a mai bolgár nyelv alapvető jellemzője, hogy analitikus, míg a többi szláv nyelv és az óbolgár nyelv szintetikus. Ez a két fogalom s nyelvtani kategóriák kifejezőmódjára vonatkozik. Egy adott nyelv analitikus, illetve szintetikus csoportba

sorolásához a legfontosabb szempont a nyelvtani esetek megléte vagy hiánya a nyelvben, annak ellenére, hogy az analitikus kifejezőmód több nyelvtani kategóriát is érint. Ebből a szempontból közelítve a bolgár nyelv analitikus, hiszen nincsenek esetek.

Néhány újabb kutatás szerint a mai nyelvekre jellemző az analitikussá válás. Ez az irányzat a bolgár nyelvben azonban erősebb és ez leginkább a morfológia rendszerére jellemző. Ez azonban nem csak az esetekre vonatkozik, hanem több nyelvészeti területre is jellemző.

A legjelentősebb megnyilvánulásai a bolgár nyelv analitikussá válásának:

1. Az esetek eltűnése a névszóknál. Az ószláv nyelvben, amely a mai szláv nyelvek őse, hét eset létezett: nominativus, accusativus, genitivus, dativus, vocativus, lokál, instrumentális. Ez a hét eset még az óbolgár nyelvben is megvolt.

Az esetek eltűnése a bolgár nyelvben azt jelenti, hogy eltűntek azok az alakok, amelyekben nyoma volt az eseteknek, csak a jelöletlen alanyesetű alak maradt. A bolgár nyelv az esetek hiányát az előljáró szavak használatával helyettesíti.

Például:

	Óbolgár nyelv		Újbolgár nyelv
Alanye.	áðàòðü (áðàòú)	<i>брат</i>	'fiútestvér'
	ðèçà áðàòà ìî~âî	<i>ðрехата на брат ми</i>	'a fiútestvérem ruhája'
Részese.	ðâ÷â áðàòîó ñâî~îîó	<i>рече на брат си</i>	'mondta a fiútestvérenek'
Tárgye.	îðèçúââ áðàòà ñâ~âî	<i>повика брат си</i>	'hívta a fiútestvérét'
Eszközhate.	èçèââ ñ áðàòîîü ñâîîü	<i>излезе с брат си</i>	'kiment a fiútestvérével'
	âúçúîí ãèâñîü ââëü~lü	<i>извика с висок глас</i>	'kiáltott magas hangon'
Местен	î áðàòð ìî~îü	<i>за мой брат</i>	'a fiútestvéremről'
Megszólító	áðàòâ	<i>брате</i>	'tesó'

Az esetek teljesen eltűntek a mellékneveknél és a számneveknél. Meg kell említeni a vocativus, azaz a megszólító mód nyomait az egyes főneveknél: *Иване, мъжо, Станке, жено, господине, госпожо*. Ezeknek a megszólító alakoknak a használata viszonylag ritka, sőt a női tulajdonneveknél a számuk egyre csökken, mivel jelentése sértő és udvariatlan. A megszólító módú alakokat a megfelelő intonációval helyettesítik.

A többi szláv nyelv mind megőrizte az esetek használatát, vannak köztük olyan nyelvek, amelyekből hiányzik a vocativus.

2. Az esetek számának csökkenése a bolgár névmásoknál. Csak a névmásoknál maradtak meg olyan alakok, amelyeknek van esete. Ez a kérdő névmásokra és a belőlük képzett vonatkozó, határozatlan, tagadó és általános névmásokra vonatkozik. Három esetet különböztethetünk meg: alanyeset – *кой* 'ki', *който* 'aki', *някой* 'valaki', *никой* 'senki', *всякой* 'mindenki'; tárgyeset – *кого* 'kit', *когото* 'akit', *някого* 'valakit', *никого* 'senkit', *всякого* 'mindenkit'; részes eset – *кому* 'kinek', *комуто* 'akinek', *някому* 'valakinek', *никому* 'senkinek', *всякому* 'mindenkinek'.

A bolgár névmásoknál csak három eset maradt meg, míg a többi szláv nyelvben hat eset van. Hat, mivel a névmásoknál nincs megszólító mód. Ezen kívül a részes esetű névmások archaikusak, ritkán használják, helyette a *на кого* 'kinek' összetétellel találkozhatunk. Sőt a beszélt nyelvben egyre gyakoribb az alanyesetű névmások használata a tárgyesetű névmások helyett: *на кой* 'kinek', *с кой* 'kivel' alakokat a *на кого* 'kinek', *с кого* 'kivel' alakok helyett. Ebben az esetben a nyelv analitikussá válását az élő nyelvben is nyomon követhető. A jelöletlen alanyesetű alakok átveszik a tárgy és részes esetű nyelvtani alakok helyét a beszélt nyelvben. Az irodalmi nyelv csak lassítja ezt a folyamatot.

A személyes névmásoknál is találunk eseteket. A személyes névmások tárgy és részes esetére létezik a bolgár nyelvben teljes és rövid alak. A rövid alakú névmások (*ме, те, го, я, ни, ви, ги; ми, ти, му, ѝ, им*, 'engem, téged, őt, minket, titeket, őket, nekem, neked, neki, nekünk' helyzete stabil a nyelvben, de a nyelvészet mai nézetei szerint ezek inkább módosító szavak nyelvtani funkcióval. Ennél a csoportnál is találkozhatunk az élő nyelv analitikussá válásával, például *аз ми се сну, на мене ми се сну* 'álmos vagyok' helyett. Ilyen példákkal csak a beszélt nyelvben találkozhatunk.

A mutató és birtokos névmások csoportjánál teljesen eltűntek az esetek.

3. A régi főnévi igenév (infinitív) és supin alakok analitikus kifejezése. Az óbolgár nyelvben és a szláv nyelvekben találunk olyan határozatlan alakokat, amelyek nem hordoznak önmagukban nyelvtani jelentéseket. Tipikus ilyen alak a főnévi igenév, amelyet az említett nyelvek az ige alap alakjának tekintenek. A supin a főnévi igenév egy fajtája, mozgást jelentő igék után használható. Csak a szlovén és alsóluzsicei nyelvben maradt meg. Az óbolgár nyelvben a főnévi igenév ragja a *-III*, a supin ragja a *-ТЬ* volt. A mai bolgár nyelvben már egyik alak sincs meg, helyettük az analitikus *да* + ige szerkezet létezik.

A nyelvtani hagyományok szerint a szótári igealakot a kijelentő mód jelen idő egyes szám első személyében adják meg.

Például:

Óbolgár nyelv

Újbolgár nyelv

Íññiü äññóíèü íäðãøòí ñ# críú ôâîè. *He съм достоен да се нарека твой син.*

'Nem vagyok arra méltó, hogy fiadnak nevezzem magam.'

Íä=àø# äññäèíòí ñ#.

Започнаха да се веслят.

'Elkezdtek szórakozni'

4. A melléknévfokozás analitikus kifejezése. A közép-és felsőfokú melléknévfokozást a bolgár nyelv módosítószó morfémával oldja meg, melyeket a melléknév elé helyezi. Ezek a módosítószavak hangsúlyosak: *пò-лòш, нàй-лòш* 'rosszabb, legrosszabb'.

Például:

Óbolgár nyelv

Újbolgár nyelv

Íâhí, íâhíóí, íâh~

по-нов, по-нова, по-ново

'újabb'

5. A jövő idő analitikus kifejezése mind a befejezett, mind a folyamatos aspektusú igéknél. Az óbolgár nyelvben és az északi szláv nyelvek csoportjánál a jövő idő képzésére két alak létezik: analitikus képzés a folyamatos igéknél és szintetikus képzés a befejezett igéknél. Például az orosz nyelvben *буду писать – напишу*, a cseh nyelvben *budu psát – napišu*, a szlovák nyelvben *budet pisat' – napišem* 'írni fogok'. A mai bolgár nyelvben mindkét aspektusú igének analitikus a képzés módja: *ще* módosítószó és a jelen idejű ige megfelelő számú és személyű alakja *ще пиша – ще напиша* 'írni fogok'.

Például:

Óbolgár nyelv

Újbolgár nyelv

Í ññäâíòú í âú öüüèíò@.

И ще го поставя в тъмница. 'És tömlöcbe fogom őt helyezni.'

6. Új analitikus alakok. A mai bolgár nyelvben egyre több analitikus igealakot találunk, legtöbbjük nem létezett sem az óbolgár nyelvben, sem a mai szláv nyelvekben.

Az analitikus igealakok mellett a mai bolgár nyelv megőrzött több óbolgár szintetikus alakot is. Ezek olyan nyelvtani kategóriák, mint a személy az igéknél: *гледам, гледаш*, *гледа-* 'olvasok, olvasol, olvas-'; a szám: *гледам-гледамЕ* 'nézek-nézünk', *овчар-овчарИ* 'juhász-juhászok', *лош-лошИ* 'rossz-rosszak', *който-който* 'aki-akik'; a nemek: *лош-лошА-лошО* 'rossz', *наш-нашА-нашО* 'miénk', *един-една-едно* 'egy'; felszólító mód: *пишИ-пишЕТЕ* 'írd-írjátok', *гледаЙ-гледаЙТЕ* 'nézd-nézzétek'; befejezett múlt idő: *писАх, писА, писА, писАхме, писАхте, писАха* 'írtam, írtál, írt, írtunk, írtatok, írtak'; tárgy és részes eset egyes névmásoknál: *кой-коГО-кому* 'ki-kiT-kiNEK' megszólító mód néhány főnévnl: *морякО, отчЕ, учителЮ, женО, ИванЕ* 'tengerész, atyám, tanár úr, asszony, Iván'.

A már említett irányzat az analitikussá válás mellett, a mai bolgár nyelvben megfigyelhető a szintetikussá alakulás irányzata is, gyengébben ugyan, de megtalálhatóak a jelei. Például a leggyakrabban használt egyes szám harmadik személyű jelen és múlt idejű alakja az elbeszélő módnak szintetikus forma: *Петър пишел писмо* 'Péter levelet ír'; *Петър написал писмо* 'Péter levelet írt'.

A feltételes mód új alakját is szintetikus úton képezzük: *ядвам* 'ennék', *ядвях* 'ettem volna'.

Az egyik legjellemzőbb vonása a mai bolgár nyelv szerkezetének, amely megkülönbözteti a többi szláv nyelvtől, a határozott névelő használata. A bolgár nyelvben is visszavezethető a határozott névelő az egykori mutató névmásokra. A bolgár határozott névelő tehát a *òú*, *òа*, *òì* mutató névmásokból alakult ki, amikor az gyenge helyzetben volt, azaz azon főnevek után állt, amelyekre vonatkozott, például: *÷êâhkú òú* 'az ember', *æâîà òà* 'a nő', *÷#âîòî* 'a gyerek'. Később a mutató névmás elvesztette a mutató névmási szerepét és átalakult egy olyan morfémává, amellyel a határozottságot, mint nyelvtani kategóriát lehet kifejezni.

Például:

határozatlan alakok	határozott alakok	
<i>човек</i>	<i>човекът, човека</i>	'ember – az ember'
<i>път</i>	<i>пътят, пътя</i>	'út – az út'
<i>добър</i>	<i>добрият</i>	'jó – a jó'
<i>книга</i>	<i>книгата</i>	'könyv – a könyv'
<i>село</i>	<i>селото</i>	'falu – a falu'
<i>жени</i>	<i>жените</i>	'nők – a nők'.

A közvetítő mód szintén a bolgár nyelv sajátos vonása. Olyan cselekvés és állapot kifejezésére használják, amelynek az elbeszélő nem volt cselekvője vagy szemtanúja.

Például:

kijelentő mód	közvetítő mód	
<i>Момчето се учи много добре.</i>	<i>Момчето се учило много добре.</i>	'A fiú jól tanul.'
<i>По шосето минаваха войници.</i>	<i>По шосето минавали войници.</i>	'Az úttesten katonák mentek.'
<i>Председателят държа реч.</i>	<i>Председателят държал реч.</i>	'Az elnök beszédet tartott.'

Széles körben elterjedt az *-м* igerag használata egyes szám első személyben. Az óbolgár nyelvben ilyen ragja csak az úgynevezett atematikus igereknek (*âhîü*, *ââîü*, *~ñî* 'adok, vagyok')

és az *iiài* 'van nekem' igének volt. Később ez az igerag elterjedt, ezek az igék a mai bolgár nyelvben a III igeragozású igék csoportjába tartoznak.

Széles körben elterjedt a többes számú *-ove* rag. Az óbolgár nyelvben az *-îââ* rag a *-û* alapú hímnemű főnevek többes száma volt: *ñèiú – ñèîîââ* 'fia – fiai', *âiüü – âiîîââ* 'otthon – otthonok'. Később azonban ez a rag az *-o* alapú főnevek nagyobb csoportjának többes számát jelölte, ezek a szavak egy szótagúak mássalhangzóra végződő főnevek lettek a szóvégi *-ú* kiesése után.

Például:

Óbolgár nyelv	Újbolgár nyelv	
<i>ââîðú – ââîðî</i>	<i>двор – дворове</i>	'udvar – udvarok'
<i>îèîâú – îèîâî</i>	<i>плод – плодове</i>	'gyümölcs – gyümölcsök'
<i>ðîâú – ðîâî</i>	<i>род – родове</i>	'nemzedék – nemzedékek'.

Általános *-eme* rag a felszólító mód többes szám második személyű alaknál.

Például:

Óbolgár nyelv	Újbolgár nyelv	
<i>ðüöí – ðüöhöâ</i>	<i>речи – речете</i>	'mondd – mondjátok'
<i>îîèí – îîèíòâ</i>	<i>моли – молете</i>	'kérj – kérjétek'
<i>ðââèí – ðââèíòâ</i>	<i>хвали – хвалете</i>	'dicsérd – dicsérjétek'.

Új alakok jelentek meg az egyes és többes szám harmadik személyű birtokos névmásra. Az óbolgár nyelvben csak a visszaható névmásokat használták az egyes és többes szám harmadik alakú személyre *ñâîé, ñâî, ñâî~, ñâîí*. Később az **í, *~* névmásokból új harmadik személyű birtokos névmások alakultak ki. A *~î* alakból lett a *негов, негова, негово, негову* egyes számú hímnemű birtokos névmás.

A *~* alanyesetű és *~í* részes esetű alakokból az egyes számú nőnemű birtokos névmások alakultak ki *нейн, нейна, нейно, нейни*.

A *òhðú* alakból pedig az új többes szám harmadik személyű birtokos névmás lett *техен, тяхна, тяхно, техни*.

Ugyancsak bolgár sajátosság a közvetítő mód a bizonytalanság kifejezésére, vagyis amikor a kijelentés való voltáról a beszélő nem maga győződött meg, hanem másoktól hallotta.

A bolgár főneveket a nem, a szám, az esetek (maradványok) és a határozottság nyelvtani kategóriák jellemzik. A nem, mint nyelvtani kategória állandó és független a szóalakok változásától. Minden bolgár főnévnek van neme – hímnem, nőnem vagy semlegesnem. A hímnemű főnevek döntő többsége mássalhangzóra végződik, ahogyan a férfi személynevek is: *телевизор* 'tévékészülék', *стол* 'szék', *учебник* 'tankönyv', *Иван* 'Iván'. A nőnemű

főnevek legnagyobb csoportja *-a-ra* vagy *-я-ra* végződik: *маса* 'asztal', *стая* 'szoba', *жена* 'nő'. Ki kell emelni azonban egy jelentős nőnemű csoportot, amely mássalhangzóra végződik: *любов* 'szerelem', *нощ* 'éjszaka', *есен* 'ősz', *младост* 'fiatalság'. A semlegesnemű főnevek zömének végződése *-o* vagy *-e*: *момче* 'fiú', *училище* 'iskola', *бюро* 'íróasztal', *легло* 'ágy'. Az idegen szavak egy része, amelyek más magánhangzóra végződnek, szintén semlegesneműek: *такси* 'taxi', *меню* 'menü'.

A szókincs nagyrészt megőrizte a közös szláv elemeket. Ezenkívül a szomszéd nyelvekből, főként a görögből és a törökből számos kölcsönszó került át. A görög hatás eredete az ószláv nyelvre vezethető vissza, a kereszténység és a görög műveltség fogalmi köréből, de görög szavak fellelhetők az alapszókincsben is, pl. *епископ* 'püspök', *харесва* 'tetszik', *харесвам* 'tetszik nekem, kedvelem', *хиляда* 'ezer', *хора* 'emberek'. A török hatás az évszázados hódoltság következménye. Ez idő alatt került a bolgár szókincsbe a *кула* 'torony', *памук* 'pamut'. Személyt jelentő gyakori képző a török *-джия*, amely eredeti bolgár szavakhoz járul, pl. *бояджия* 'festő', *шкембеджия* 'pacalárus'. A XIX században az orosz politikai befolyással sok orosz és az orosz nyelvben meghonosodott nemzetközi szó került a bolgár nyelvbe, pl. *съгласие* 'egyetértés', *приложение* 'melléklet', *насекомо* 'rovar', *площад* 'tér', *театър* 'színház', *революция* 'forradalom'. Az orosz kölcsönszavak egy része óbolgár eredetű, vagyis egyes szavak esetében visszakölcsönzés történt. Számos esetben nem könnyű megállapítani, hogy valódi orosz vagy óbolgár elemről van-e szó. Közülük pl. a *-ние* képzős elvont jelentésű főnevek orosz elemeknek tekinthetők, viszont a *-не* képzősek eredeti bolgár szavak, folytatásai az óbolgár eredetinek vagy újalkotások, pl. orosz *знание* 'ismeret, tudás' – bolgár *виждане* 'látás', *довиждане* 'viszontlátásra'.

A bolgár nyelvjárások – az északnyugati, szerbhez közelítő, és a délnyugati macedonhoz közelítő, átmeneti nyelvjárásokat nem tekintve – két nagy csoportra oszlanak: a keleti és a nyugati nyelvjárásra. A kettő közt az egyik fő különbség az, hogy az eredeti óbolgár *ě* megfelelése a nyugati nyelvjárásban egyöntetűen *e*, ezzel szemben a keleti nyelvjárásban különböző fonémák fordulnak elő a fonetikai helyzettől függően: *e* vagy *ja*, de délkeleten mindig *ja*, pl. *мляко* 'tej' – *млечен* 'tejes', illetve *мляко* – *млячен*. A másik fő különbség az, hogy keleten *i* és *e* magánhangzók előtt a legtöbb mássalhangzó lágyul, az orosz és több más szláv nyelvhez hasonlóan, de a többi déli szláv nyelvtől eltérően. Az irodalmi nyelv a két nagy nyelvjárás főbb különbségeivel kiegyenlítésével jött létre: az *ě* folytatása *e* vagy *ja*, ellenben az *e* és *i* nem lágyítja az előtte álló mássalhangzót.

A helyesírás folytatta az óbolgár cirill írásmódot, és évszázadokon át keveset változtatott rajta, pedig közben orálissá változott a nazális magánhangzók kiejtése, a *ě* fent említett változásokon ment át, a jerek eltűntek vagy teljes magánhangzókká alakultak át.

Radikális helyesírási reformokat hajtottak végre 1921-ben, 1923-ban és végül 1945-ben, amikor végképp kiküszöbölték a h és @ betűt.

Ajánlott szakirodalom

ЖЕРЕВ, Стоян – СТАНКОВ, Валентин – ЦОЙНСКА, Ралица: *История на българския книжовен език*. София, „Народна просвета”, 1989.

РУСИНОВ, Русин: *История на новобългарския книжовен език*. Велико Търново, „Абагар”, 1999.

СТОЯНОВ, Стоян: *Граматика на българския книжовен език*. Велико Търново, „Абагар”, 1999.

ИВАНОВА-МИРЧЕВА, Дора: *Българският книжовен език (IX-X до XVIIIв.)*. Велико Търново, „Св.св. Кирил и Методий”, 2003.

ХАРАЛАМПИЕВ, Иван: *Историческа граматика на българския език*. Велико Търново, „Фабер”, 2001.

БОЯДЖИЕВ, Тодор – КУЦАРОВ, Иван – ПЕНЧЕВ, Йордан: *Съвременен български език*. София, „Петър Берон”, 1998.